

Ә. Қалиқан

ҚЫТАЙ ТІЛІНДЕГІ АСТАРЛЫ СӨЗДЕР

Тіл – мәдениеттің қайнар көзі. Өйткені, ол - мәдениеттің құрастырушы бір бөлігі, сонымен қатар, тіл - мәдениетті танытудағы негізгі құрал, себебі біз ол арқылы мәдениетті меңгереміз. Тіл мәдениеттің жалпы сипатын танытады.

Бүгінде әлем Шығыс өркениетін мойындай бастады. Әсіресе егемендігін алған мемлекетіміздің өзін-өзі тануында шығыстану ғылымының маңызы орасан зор. Қытай тілі дүниежүзіндегі кеңінен таралған тілдің бірі болып табылады. Бұл тілде миллиардтан астам Қытай халқының кем дегенде 90% сөйлейді, сондай-ақ қытай тілі көптеген елдерде тарала бастады. Қытай жазуымен Қытайға көршілес Жапония, Корея секілді елдер пайдаланады. Қытай тілдің ерекшеліктерін зерттеудің тілдің алуан түрлі қасиеттерін саралап жіктеуде, сондай-ақ оның әдеби тілінің лексикасының молығуы мен грамматикасының кемелденуінде маңызы зор екендігі тіл білімінде дәлелденген /12/.

Соңғы жылдары елімізде қытай тілі оқытылатын оқу орындарының саны өсіп, қытай тілін үйренуге тілек білдірушілердің, сондай-ақ тілді оқытатын тәжірибелі оқытушылардың саны да арта түсуде. Алайда қытай тіліне қатысты қазақ тілінде жазылған оқулықтар мен көмекші оқу құралдары әлі де жоқтың қасы. Бұл орайда, қытай тілінің грамматикасы жайлы ғана емес, сонымен қатар, кез-келген тілдің сөздік қорында ерекше орын алатын тұрақты сөз тіркесіне жататы астарлы сөздер жайлы еңбектердің де маңызы зор болатындығы сөзсіз.

Қытай ғалымы Лу Фубо өз еңбегінде «қытай тіл грамматикасына мынадай анықтама берген: Қытай тілі грамматикасы тіл ғылымының бір бөлігі, тіл байлығының құрылымдық заңдылығы, әр грамматика тілді бейнелеу ғана ережесі емес, қайта көркем тіл байлығын грамматика арқылы реттеу. Әр тілде өзіне тән грамматикалық заңдылығы болады, грамматиканы жетік білгенде ғана сол тілді меңгере аламыз. Қытай тілі грамматикасы күрделі көрінгенімен, бірақ оны басқа тіл грамматикасымен салыстыра үйренуге болады. Жалпы алғанда, грамматиканы түсіндіру арқылы оны игеруге болмайды, қайта көптеген мысалдар келтіру арқылы бірте-бірте игеру керек» деп жазылған /4, 30/.

Әрбір тілдің сөздік қоры лексикалық заңдылық бойынша жәй тіркестер және тұрақты тіркестер деп аталатын екіге бөлінеді. Мұндағы тұрақты тіркестер дегеніміз сан ғасырлық тілдік ақиқат барысында біртіндеп қалыптасқан дағдылы формаға, жүйелі қалыпқа түскен, бұзып-

жаруға, өзгертуге келмейтін тіл бірлігі. Фаң Ұйчин өз еңбегінде «қытай тіліндегі тұрақты сөз тіркесіне былай деп анықтама берген: Сөз бен сөз тығыз ұштасып келуі, әрі ол уақыттық ерікке бірікпей, әрқашан да тұрақты формадағы тұтас тұлға ретінде қолданылады. Тұрақты тіркестер белгілі бір мағынаны білдіреді, оның рөлі бір сөйлем сөзге қарайлас, әрі сөйлемде бір ғана мүше бола алады». Қытай деректерінде қытай тіліндегі тұрақты сөз тіркестері (固定词组): фразеология (成语), дағдылы сөз (习惯语), нақыл сөз (格言), мақал-мәтел (谚语, 俗语), астарлы сөз (歇后语), мысқыл сөз (讽语), арнаулы атаулар (专用名称) қатарлылар деп жазылған. Ол қытай тіліндегі астарлы сөздердің анықтамасы болса оның бейнелеу формасы тілдің даралық ерекшелігі, астарлы сөз әдетте екі бөліктен құралып, алдыңғы бөлігі жұмбақ тәрізді, нақты істі, болмыс не уақиғаны, соңғы бөлігі оның шешімі сияқты болып, алдыңғы жеткізетін ойын меңзеп, оған түсінік жасайды. Әдетте тілде астарлы сөздің алдыңғы бөлігі ғана айтылып, соңғы бөлігіндегі негізгі мағынасы қысқарып, түсіп қалады. Астарлы сөзде баламалау, теңеу, астарлау тәсілдері қолданылатындықтан айтылатын ойы жасырын болады да, сөз тәркінін түсінбеген оқырман оңай шатастырып, қате түсінеді /7, 75/. Мысалы: қытай тіліндегі «丑女嫁丑汉» тіркесін қалай түсіндіргенде, түп нұсқадағы ойды толық оқырманға жеткізсек болады. Бұл тіркесті түсіндіруде, ең алдымен, осы тіркестің түпкі мәнін толық түсініп, оған өз тілімізден баламалас тұрақты тіркесті іздеу абзал. Бізде осы тіркеспен мағыналас мынадай тіркестер: «Қызым саған айтам, келінім сен тыңда» «Әпкеме жездем сай, сасыған етке борсық май» қолданылады. Міне, бұлар қытай тілі тіркестерімен ой жағынан дәл қабысып қана қоймай, көркемділік, бейнелігі жағынан да асып түспесе, кем болмайды.

Қытайда астарлы сөздер ерте де, қазір де көптеп қолданылады. 歇后语 - Астарлы сөз қытай тілінде өзіне тән бір түрлі тұрақты сөз тіркесінің формасы, ол қытай халқының ауыз жүзінде үнемі айтылатын жанды, ойнақы әрі қызықты “сылдыр сөз” 现成话) деп қаралған. 歇后语 сөзбе-сөз қазақ тіліне аударсақ, «демалыс, үзіліс жасап барып сөйлеу» дегенді білдіреді. «Қытайша–орысша сөздікте» бұл сөзге «недомолвка, намек, недосказанное выражение» деп аударма берілген. Сюе Хуйдің мағыналық, құрылымдық, әсіресе прагмати-

калық ерекшеліктерін ескере отырып тұрақты тіркестің бұл түріне қазақ тілінде «астарлы сөз» деп атау беруге болады. Астарлы сөздерді орыс қытай танушылары ішінде ең алғаш зерттеген Михаил Григорьевич Прядохин болатын. Ғалым «Китайские недоговорки-иносказания» деген еңбегінде астарлы сөздерге семантикалық болмысы және грамматикалық құрлымы жағынан біршама толық сипаттама берген /12/.

Астарлы сөзде қамтылатын кейіпкерлер: тарихи кейіпкерлер, ертегідегі кейіпкерлері, халық арасындағы кейіпкерлер.

Тарихи кейіпкерлер: тарихи кейіпкерлері көбінесе театр, әңгіме арқылы келген, сондықтан да көптеген астарлы сөздер осылардан алынған. Ал Лиу Баушүн, Чи Шюжын қатарлылар еңбектерінде: «Астарлы сөз бір түрлі образдылығы мен теңеулік мәні бар немесе ауыспалы мәнде дағдылы қолданылатын тұрақты тіркес болады. Оның қызметі болса мәселелерді реттеу, құбылыстарға түсіндірме беру немесе белгілі формада тұрақты байланыс орнату. Астарлы сөздердің формасы, ерекшеліктері және оның келу қайнары мен мәдени мағынасын анықтай отырып талдау жасалған» /2, 45/.

Лин Цианмеинь: «Қытай тіліндегі астарлы сөзі тіркестері ерте кездегі деректердегі Тау Юанмин (陶渊明) өлеңдерінде қоланыста болған, осыған қарай отырып астарлы сөз Таң дәуірінде пайда болған деп қаралған, ал сол кезеңде қытай халқы бұл өлең жолдарында кездескен сөздерді астарлы сөз (歇后语) деп атамаған, қытай халқы жалпы сөзбен оны “мақал-мәтел немесе базар тілі” деген. Бұл формадағы ауыз екі тіл әдісі Таң дәуірінен Юань-Мин дәуіріне таралып гүлденді, Мин дәуірінде бұл түрлі формада тұрақтанып, қолдану көлемі арта түседі. Оның ішінде кеңес беру формасы мен жасыру формасы пайда бола бастайды. 20 ғасырдан бері ғалымдар халық арасындағы бұл астарлы сөздерді жинаумен бірге астарлы сөздің атауы, ерекшелігі, құрылымы, формасы және мағынасы қатарлы назариялық мәселелерге баса мән беріп, көп мөлшерде зерттеу диссертация мен шығармалар жарыққа шықты. Әсіресе жақын жылдары ғалымдар астарлы сөздің тарихын зерттеп, лингво-мәдени аспектілері жағынан талқы жүргізіп, көптеген табыстарға жетті. Астарлы сөз бен мақал-мәтел бірдей дәрежеде халық арасындағы ауыз екі тілден шыққан, алайда астарлы сөздердің қолдану көлемі кең, мақал-мәтелден қызықты, тірі, ойнақы болып келеді. Астарлы сөз қытай тілінің ауыз екі тіліндегі маңызды бөлігі болып саналады, ал осы астарлы сөзді құрайтын формалар болса: әріп жасыру 藏字, үндес 谐音, көп

мағыналы 歧义, теңеу 比喻 қатарлылар болып бөлінеді. Бұларға біз түсіндіме жасап тоқталып өтсек:

а) Әріп жасыру астарлы сөзі - сөздің соңғы бөлігін айтпау немесе негізгі айтпақшы ойын жасыру. Қолданылатын сөздер әр түрлі болып қазіргі заманға сай, көне тарихтан алынғандары болған. Астарлы сөздің соңы сол сөздің шешімі немесе мәні. Оның қызметі болса адамдардың ойлау қабілетін ояту, әрі соңғы бөлімімен тығыз байланыстыру, сонымен өз мағынасын толық бере алады. Мысалы: 牛头马 (面) niu tou ma (mian).

ә) Үндес астарлы сөзі - бастапқы сөз айтылатын сөзбен үндесіп келіп, ортақ дыбысталу байланысы арқылы адамдарға шытырма бейне көрсету. Мысалы: 皇上的妈妈-太后 (厚) huang shang de ma ma -tai hou (hou)

б) Көп мағыналы астарлы сөз - бастапқы айтылатын сөздің ұқсамаған мағынасы арқылы адамдарға шытырма бейне көрсету формасы. Мысалы: “石灰水刷标语—尽是白字” 其中 “白字-错别字” 意思 - shi hui shui shua biao ti —jin shi bai zi-

в) Теңеу астарлы сөзінің қолдануы ең көп, бұның алдыңғы бөлігі теңеу бөлігі болып, соңғы бөлігі соның шешімі болып келеді. Іс жүзінде, алдыңғы бөлім соңғы бөлімнің мағынасына қарай теңеу жүреді, теңеу жүретін бөлімінде де шешімнің мағынасы қамтылады. Мысалы:

“兔子的尾巴—长不了” tu zi de wei ba — zhang bu liao. Оларды тыңдарман соңғы бөлігін алып тастауға болады /1, 225/.

Астарлы сөздердің әзілдік ерекшелігі төмендегідей 4 формада кездеседі:

Бірінші, ешқандай байланысы жоқ екі сөйлемді біріктіру. Мысалы: “嗑瓜子儿嗑出个臭虫—什么仁 (人) 都有” ke gua zi ke chu ge chou chong —shen me ren (ren) dou you - бұл шындыққа үйлеспейтін сөз болғанымен, бірақ адамды кекеу, теңеу жолдары арқылы, бұрмалау сөзі арасында жамандау, осы тіркестелі бұл жаһанда түрлі адамдар да кездеседі, жақсы да жаман да адамдар болады деп қарапайым сөзбен айтуға болады әрі осы сөзге жауап қайтаруы да өте қиын.

Екінші, ұқсамаған дәуірдегі оқиғалар немесе мәселелер зорлықты күшпен бір-біріне сәйкестендіріп байланыстыру. Мысалы: “刘海拉着孟姜女—哭的哭, 笑的笑” liu hai la zhe meng jiang nv—ku de ku, xiao de xiao бұл сөйлемдегі екі кейіпкер екі дәуірдегі тарихи адамдар. Осылар арқылы астарлы сөздің әзілдік ерекшелігі байқауға болады. Бұл тіркестің алдыңғы бөлігі

астарлы мағынасы болып, соңы шешімі болып саналады.

Үшінші, астарлы сөздің ойламаған жерден пайда болуы. Мысалы: “拿钱不当钱—当命” на qian bu dang qian —dang ming сөйлемнің алдыңғы бөлігінің теңеу екенін байқауға болса, ал шын мәнісінде ол ақшаны жанындай жақсы көретіндігін байқауға болады.

Төртінші, астарлы сөзде әсерлеу арқылы мадақтау ең көп қолданылатын сөздер. Бұнда өте әсірелеп мадақтау, астарлы сөздердің әзілдік ерекшелігін барынша ашып көрсетеді /3, 102/.

Қорытып айтқанда, қытай тіліндегі астарлы сөзінің мазмұны осы мәтінде зерттеген ғалым Лиу Юехуа былай деп атап көрсетеді: «Қытай тіліндегі астарлы сөзінің мазмұны және мәдени ғылымын, жасалуы жағынан алғанда, тілдің тарихымен өзектес, зерттеу сипаттау грамматикалық құрамы мен көлемі мәселесін ғана шешпейді» /3, 47/.

Біріншіден, тіл тарихына қатысты шешімі табылмай жүрген сұрақтардың жауабын табуға септігін тигізе алатын сенімді дереккөз, олардың бойында дыбыстық, грамматикалық құрылыстың көне элементтері. Екіншіден, қытай тіліндегі астарлы сөзінің мазмұн ерекшелігіне тән сөз жасам және сөздердің түрлендіру жүйесін айқын көрсетеді. Үшіншіден, диалектілік тұрақты тіркестер әдеби тілдің фразеологиялық құрамын байытуға азды-көпті үлес қосады. Төртіншіден, тұрақты тіркестер семантикасы ауқымды, терең, олардың мазмұнында этностың рухани мәдениетінің айшықты мағлұматтары жинақталады. Астарлы сөздің ерекшелігі бейнесі тірі болып, бұл бір ерекшелігі қытай ұлттық тарихынан келген болып мәдениетімен бірлескен.

1. 林祥楣. 现代汉语. 北京, 1990 年.
Лин Цианмей. Қазіргі заман қытай тілі. Пекин, 1990 ж.

3. 刘宝顺, 徐秀珍. 现代汉语语法. 新疆, 1987 年.
Лиу Баушүн, Чи Щюжен. Қазіргі заман қытай тілі грамматикасы. Синьцзян, 1987 ж.
4. 刘月华. 实用现代汉语语法. 北京, 1983 年.
Лиу Юехуа. Қазіргі заман қытай тілі грамматикасын қолдану. Пекин, 1983 ж.
6. 卢副波. 对外汉语教学实用语法. 北京, 2002 年.
Лу Фубо. Сыртқа қолданатын қытай тілінің үйрету грамматикасы. Пекин, 2002 ж.
8. 李树辉. 汉语文化要. 新疆, 2002 年.
Лй Шухуи. Қытай мәдениетінің мазмұндамасы. Синьцзян, 2002 ж.
- 李英哲. 实用汉语参考语法. 北京, 1992 年.
9. 李英哲. 实用汉语参考语法. 北京, 1992 年.
Ли Инжы. Қытай грамматикасын қолдану. Пекин, 1992 ж.
10. 房玉清. 实用汉语语法. 北京, 1992 年.
Фаң Юйчин. Қытай грамматикасын қолдану. Пекин, 1992 ж.
11. <http://www.baidu.com/>
12. <http://www.google.kz/>

Китайский язык относится к китайско-тибетской семье языков, распадается на 7 основных диалектных групп: северную (свыше 70% говорящих), У, Сян, Гань, Хакка, Юэ, Минь. Диалекты различаются фонетически, что затрудняет или делает невозможным междиалектическое общение, лексикой, отчасти грамматикой, однако основы их грамматического строя и словарного состава едины. Диалекты связаны регулярными звуковыми соответствиями.

Allegorical saying features of jargon. A set phrase expresses a specific concept using fixed constituents. These are often proper nouns, technical terms, and idioms. For example. Idioms-The Chinese language has many idioms whose meaning is not clear from the meaning of its individual words and which must be learnt as a whole unit. A great number of them (especially those that originated from the ancient Chinese) take the form of four characters to show a beauty in rhetoric.

Abbreviations- A Chinese abbreviation is the shortened form of a phrase. In general, it is formed by using the first or key characters (syllable) of every or key words in phrase.

The set phrases include idioms and abbreviated expressions.

Г. Қ. Қалықова

ЖАПОН ТІЛІНДЕГІ СЫПАЙЫЛЫҚ КАТЕГОРИЯЛАРЫ: «ӨЗІМ» ЖӘНЕ «ӨЗГЕ» ОППОЗИЦИЯСЫ

Адамдар белгілі бір қоғамның, мемлекеттің, этностың, ұжымның мүшесі ретінде тығыз байланыста өмір сүреді. Өзара алуан түрлі қарым-қатынас жасайды. Адамдардың қоғамның өзге мүшелерімен қарым-қатынасы белгілі бір этикет нормалары арқылы іске асады. Этикет- адамдардың белгілі бір ортада қалыптасқан тәртіпке, ұлттық әлеуметтік ерекшелікке сәйкес бір-бірімен қарым-қатынас жасау мәдениеті жөніндегі

ережелер жиынтығы. Этикеттің тіл арқылы жүзеге асатын түрі тіл білімінде сөз этикеті деп аталады.

Сөйлеу этикасы - әр түрлі қарым-қатынас жағдайларындағы сөйлеу тәртібінің ережесі және этикалық нормалардың жиынтығы. Сөйлеу этикасы риторикалық этикалық этика деп айтылады. Сөйлеу этикасы жалпы адамзаттың этикалық құндылықтарын, ұлттық этикалық